

Dariusz Kasprzak OFMCap¹

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Cezary z Arles wobec *paenitentia secunda* w VI wieku

Streszczenie

Wydaje się, że wezwania Cezarego, biskupa Arles, dotyczące przystępowania wiernych do pokuty kanonicznej, odznaczały się wycuciem wiernych oraz ich realnych możliwości. Systematyczne zaostrożenie norm pokuty publicznej, podejmowane przez kolejne synody galijskie i jej legalistyczne traktowanie, doprowadziło do kryzysu tej praktyki w Kościele Galii w 1. połowie VI wieku. Cezary, przestrzegając w swym nauczaniu norm oficjalnej pokuty kanonicznej, zaakceptował jednak zwyczaj zdecydowanej większości wiernych, którzy odkładali pokutę publiczną na ostatnie chwile życia. Wzywał ich natomiast do podjęcia wysiłku w wierze i do stałego nawracania się. Pokutowanie przez całe życie stało się w jego nauczaniu synonimem chrześcijańskiej *metanoi*. W ten sposób wierni stale mogli się przygotowywać do owocnego podjęcia pokuty kanonicznej, podejmowanej zwyczajowo pod koniec życia. Zachęty Cezarego pozostały jednak bezskuteczne, skoro Kolumban i jego bracia, kiedy pojawili się w Galii na początku VII wieku, nie spotkali się z praktyką pokuty kanonicznej w tamtejszym Kościele.

Słowa kluczowe: Cezary z Arles, *paenitentia secunda*, Galia, VI wiek

Summary

Caesarius of Arles in the face of *Paenitentia Secunda* in the Sixth Century

It seems that the homilies of Caesarius, Bishop of Arles, about the faithful having access to canonical penance, were characterized by a sensitivity to the faithful

---

¹ Dariusz Kasprzak OFMCap (0000-0003-0137-3514) – ur. 1966 w Krakowie, patrolog, prof. dr hab. teologii, zatrudniony w Katedrze Patrologii UPJPII. W swych badaniach skupia się na myśli socjalnej antycznego Kościoła oraz na eschatologii i soteriologii patrystycznej. Z ważniejszych publikacji: *Il pensiero sociale di Paolino da Nola*, Kraków 2003; *Duszpasterze V wieku. Studium porównawcze myśli pasterskiej św. Piotra Chryzologa i Salviana z Marsylii*, Kraków 2008; *The studies regarding monasticism and voluntary poverty in the patristic Church*, Kraków 2017; *Kształtowanie się nauki o niebie w teologii patrystycznej I-III wieku*, Kraków 2017. E-mail: dariusz.kasprzak@upjp2.edu.pl; <http://www.upjp2.edu.pl/edumod/pracownik/186/>.

and what was possible for them to practically obtain. The systematic tightening of the standards of public penance, undertaken by subsequent Gallic synods and their legalistic treatment of it, led to a crisis of this practice in the Church of Gaul in the first half of the sixth century. Caesarius, observing the norms of official canonical penance in his teaching, accepted the custom of the vast majority of the faithful, who postponed public penance until the last moments of their lives. So with that in mind, he urged them to make an effort in faith and to be constantly *converted*. Repentance became the way to practise this Christian *conversion*. Making it possible for the faithful to prepare themselves throughout their lives through acts of repentance, to be ready for canonical penance at the end of life. Caesarius's encouragement, however, remained ineffective, since Columba and his brothers, when they appeared in Gaul in the early seventh century, did not continue to follow this practice of canonical penance within the Church.

Keywords: Caesarius of Arles, *paenitentia secunda*, Gaul, 6th century

Najwybitniejszy kaznodzieja VI wieku, jakim niewątpliwie był święty Cezary z Arles, odznaczał się również troską i wycuciem duszpasterskim wobec powierzonych mu wiernych. Tę cechę św. Cezarego można prześledzić, czytając jego kazania poświęcone zagadnieniu drugiej pokuty (*paenitentia secunda*). W niniejszym artykule pragnę opisać, jak na tle epoki (czemu poświęcam § 1. *Eklezjalny kontekst „paenitentia secunda” w Kościele Galii w VI wieku*) prezentowało się nauczanie biskupa Arles (§ 2. *Nauka św. Cezarego z Arles o „drugiej pokucie”*). Bazę źródłową stanowią krytyczne edycje tekstu *Kazań Cezarego z Arles* w seriach patrystycznych CCh i Sch. Podstawowymi studiami dotyczącymi pokuty kanonicznej w tekstach Cezarego z Arles są opracowania Cirila Vogel'a, do których będę się w moim artykule odwoływał. W tekście przywołuję też polskich badaczy dzieł biskupa *Arelate*, tj. Tadeusza Kołosowskiego, Antoniego Żurka, Pawła Wygralaka i Józefa Pochwata.

1. Historyczny kontekst *paenitentia secunda* w Kościele antycznym

W konsekwencji postanowień tzw. soboru jerozolimskiego (Dz 15, 23–29) antycznej pokucie kanonicznej od I wieku podlegały wyłącznie grzechy ciężkie (*peccata capitalia*), które były przekroczeniem przymierza z Bogiem. Jako że dla etno-chrześcijan przyjęto przestrzeganie prawa

wynikającego z przymierza Boga z Noem, to grzechami ciężkimi, zrywającymi przymierze były: bałwochwalstwo/apostazja, cudzołóstwo/nie-rząd, zabójstwo. Rozgrzeszeniem po odbyciu pokuty było dopuszczenie pokutującego do Eucharystii². Starożytność chrześcijańska nie знаła czegoś takiego jako formuła rozgrzeszenia. Taki sformalizowany akt odpuszczenia grzechów (*remissio peccatorum*) został wymyślony dopiero w późnym średniowieczu, zredagowany na bazie teologii św. Tomasza z Akwinu, wprowadzony do teologii i praktyki Kościoła Zachodniego poprzez jego przyjęcie do *Rituale Romanum* Pawła V z 1614³, a następnie do *Ordo Paenitentiae* z 1974 roku⁴.

Antyczną pokutę kościelną po chrzcie, określamy dziś w patrologii najczęściej jako „drugą pokutę” (*paenitentia secunda*), gdyż pierwszą – gładzącą wszystkie grzechy jest sam chrzest. „Druga pokuta” praktykowana w Kościele od II wieku jako jednorazowa pokuta publiczna, od IV do VI wieku w historiografii jest również nazywana pokutą kanoniczną, gdyż określały ją kanony soborów i synodów lokalnych⁵. Dla zmazania grzechów lekkich wystarczało umartwienie i praktykowanie dobrych dzieł, jak: jałmużna, post, przebaczenie zniewag, odnowienie jedności, odwiedziny chorych i więźniów. Jednak antyczna instytucja „drugiej pokuty” przez swą jednokrotność oraz publiczny i dosyć uciążliwy charakter była trudną formą kościelnego pojednania dla penitentów. Bernhard Poschmann wyprowadził już w latach 30. XX wieku najistotniejsze tezy antycznej pokuty, a mianowicie:

1. Pokuta nie jest praktyką wyłącznie chrześcijańską, znana była przed Chrystusem. Chrześcijaństwo nadało jej jednak zupełnie nowe znaczenie i kształt.
2. Kościół

² Por. J. Ramos-Regidor, *Pojednanie w Kościele pierwotnym*, „Concilium” 1–10 (1971), s. 17–26; H. Pietras, „Jeden chrzest na odpuszczenie grzechów” – próba zrozumienia świadectw patrystycznych, „Studia Antiquitatis Christianae” 17 (2004), s. 179–193; E. Staniek, *Pytania pod adresem „drugiej pokuty”*, „Studia Antiquitatis Christianae” 17 (2004), s. 194–213.

³ Por. *Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi iussu editum*, Coloniae Agrippinae 1640, p. 83.

⁴ Por. J.A. Jungmann, *Die lateinischen Bussriten in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Innsbruck 1932; H.B. Meyer, *Neuordnung der kirchlichen Busse Zum „Ordo Paenitentiae 1974”*, „Heiliger Dienst” 28 (1974), s. 112–116.

⁵ Por. M. Pastuszko, *Pojednanie penitenta z Bogiem i Kościołem (kan. 960)*, „Prawo Kanoniczne” 42/1–2 (1999), s. 9.

od początku uznawał możliwość jednorazowej pokuty i rekonyliacji za grzechy popełnione po chrzcie św. (tzw. *paenitentia secunda*). 3. Starożytność chrześcijańska uznawała i praktykowała tylko jeden rodzaj pokuty za grzechy ciężkie – pokutę publiczną. W zasadzie nie praktykowano w tym okresie pokuty tajnej i prywatnej. 4. Proces pokutny w całości podlegał nadzorowi i trosce oficjalnych przełożonych kościelnych, tj. biskupów i kapłanów. 5. Decydujące znaczenie w procesie pojednania z Bogiem miała eksomologeza⁶ i szeroko rozumiany trud pokutny. 6. Akt ponownego włączenia do wspólnoty kościelnej był w starożytności utożsamiany z aktem rekonyliacji po odbytej pokucie⁷.

W antyku chrześcijańskim, od II do VI wieku włącznie, proces pokuty kanonicznej rozpoczynał się przez nałożenie rąk biskupa na penitenta i przyjęcie go do stanu pokutnego (*ordo paenitentium*)⁸. Wspólnota kościelna wiedziała, za jaki grzech ciężki dany chrześcijanin przystępuje do pokuty. Po przyjęciu do stanu pokuty penitent nakładał szatę pokutną (penitent w Kościele galijskim VI wieku miał np. przyodziąć się we włosiennicę, jako zewnętrzny znak upokorzenia się i pokutnego stylu życia⁹) i udawał się do przedsionka przed wejściem do nawy, które było określone jako miejsce zarezerwowane dla pokutujących (*locus poenitentiae*)¹⁰.

---

⁶ „Termin używany przez Tertuliana, oznaczający uczynki pokutne będące wyrazem zawstyżenia i pokory grzesznika, spełniane częściowo publicznie wobec wspólnoty, a częściowo prywatnie tylko wobec Boga. Por. B. Poschmann, *Paenitentia secunda. Die kirchliche Buße im ältesten Christentum bis Cyprian und Origenes*, Bonn 1940, s. 286; W. Zawadzki, *Bernhard Poschmann – warmiński badacz wczesnochrześcijańskiej pokuty*, Olsztyn 1998, s. 109”.

⁷ W. Zawadzki, *Bernharda Poschmanna nauka o pokucie wczesnośredniowiecznej*, „Studia Elbląskie” 47 (2010), s. 182.

⁸ Por. H. Karpp, *La Penitenza. Fonti sull'origine della penitenza nella Chiesa antica*, Torino 1975, s. XXVIII–XXX; B. Kostecki, *Wyznanie grzechów w praktyce pokuty Kościoła na Zachodzie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 29 (1976) nr 2–3, s. 71–72.

⁹ Agatha (11 septembris 506), can. 15: „Pokutujący (*Poenitentes*), w czasie, w którym pragną pokuty, niech dostąpią nałożenia rąk i włosiennicy na głowę z rak kapłana (*impositionem manuum et cilicium super caput a sacerdote*), tak jak to ustalono, a gdyby nie ścięli włosów i nie zmienili ubrania, to należy ich wyrzucić i nie przyjmować, dopóki nie będą pokutować godnie (*nisi digne poenituerint non recipiantur*)”, *Acta synodalia ann. 506–553*, red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2014, s. 7–7* (Źródła Myśli Teologicznej [dalej: ŻMT], 73).

¹⁰ *Epaō* (6–15 septembris 517) can. 29: „My, skróciwszy im mnogość lat, nakładamy pokutę dwuletnią, pod warunkiem przestrzegania poniższego przepisu, że w tym okresie dwuletnim co trzecie będą pościć bez ulgi, gorliwie uczęszczać do kościoła, wiedząc, że należy przestrzegać pokory stania i modlenia się w miejscu dla pokutujących («in paenitentiam loco standi et orandi humilitatem noverint observandam»)”, *Acta synodalia ann. 506–553*, red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2014, s. 50–50* (ŻMT 73).

Penitentom w czasie trwania pokuty kanonicznej nie wolno było zawierać związków małżeńskich, w samym małżeństwie współżyć seksualnie czy służyć w wojsku. Pokutujący wdowiec nie mógł się powtórnie ożenić, natomiast pokutujący człowiek stanu wolnego czy celibatariusz mógł się ożenić dopiero po odbyciu pokuty kanonicznej. Na jej zakończenie, przy pojednaniu biskup nakładał ręce na penitenta, za którego modlili się również obecni w kościele prezbiterzy, a następnie udzielano penitentowi Eucharystii¹¹.

2. Praktyka *paenitentia secunda* w Kościele Galii w VI wieku

Dodatkowo, Kościoły lokalne wprowadzały często własne kanony dotyczące praktyki pokuty kanonicznej. Szóstowieczna Galia była terenem ciągłych konfliktów ariańskich Wizygotów, Ostrogotów i Burgundów oraz katolickich Franków. Czas wojny i związanego z nią zamętu stanowił zagrożenie nie tylko dla trwania w prawowierności nauki katolickiej, ale i dla jej praktykowania. W reakcji na zaobserwowane zjawisko biskupi galijscy na kolejnych synodach lokalnych systematycznie zaostrzali normy kościelnej pokuty, doprowadzając tym samym do jej wyjątkowej jurysdykcji¹². Wspomniana surowość kościelnych norm pokutnych, jak i legalistyczne traktowanie pokuty kanonicznej przyniosły efekt odwrotny od postulowanego przez synody nawrócenia, wywołały bowiem poważny kryzys samej praktyki pokutnej wśród wiernych. Prawne ujęcie pokuty doprowadziło niestety w mentalności kościelnej do zmiany w traktowaniu tej instytucji kościelnej, która od VI wieku stała się nie tyle sposobem nawracania się, ale legalistycznej i karnej formy pokutnej.

Od końca V wieku formalni grzesznicy Kościoła Galii sporadycznie wstępowali w stan pokuty kanonicznej, natomiast większość odkładała „drugą pokutę” na ostatnie chwile życia, traktując ją jako bezpośrednie przygotowanie do śmierci (*paenitentia in extremis*) lub zaniebdywała

---

¹¹ Por. H. Krzysteczko, *Od publicznej praktyki pokutnej do spowiedzi prywatnej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 29 (1996), s. 323–239.

¹² Por. P. Wygralak, *Postawa Cezarego z Arles wobec przemian religijnych i politycznych w Galii VI wieku*, „Teologia Patrystyczna” 8 (2011), s. 143–156.

ją zupełnie¹³. Sam zwyczaj *paenitentia in extremis* zaczął się kształtować w IV wieku, kiedy to chorym w stanie agonii udzielano Eucharystii na znak pojednania z Bogiem¹⁴.

Istotny jest tu fakt, że postanowienia ówczesnych synodów galijskich, poprzez mnożenie szczegółowych warunków dopuszczania penitentów do *poenitentia secunda*, wręcz sugerowały opóźnianie podjęcia pokuty kanonicznej. I tak synod w Adge (506 r.) wnioskował, by penitentów, którzy pragną pokuty, ale nie ścięli włosów i nie zmienili ubrania na pokutne (*si aut comas non deposuerint aut vestimenta non mutaverint*) – wyrzucić ze stanu pokutników i nie przyjmować ich, dopóki nie zmienią swego wyglądu na postulowany, a młodych mężczyzn w ogóle do pokuty kanonicznej nie dopuszczać zbyt łatwo (*non facile committenda est*) z powodu słabości ich wieku (*propter aetatis fragilitatem*)¹⁵. Jeszcze surowsze były postanowienia III synodu w Orleanie (7 maja 538), którego kolejne kanony zabraniały rozpoczęcia nawrócenia w ramach pokuty kanonicznej (*de poenitentium conversione*) młodzieńcom (*iuuenibus*)¹⁶ i w sposób pewny (*certe*) utrzymywały, że „nie należy także wyznaczać pokuty żonатыm, chyba, że za obopólną zgodą i po osiągnięciu odpowiedniego wieku”¹⁷. W Kościele Galii w VI wieku małżonkowie chcący przystąpić do pokuty kanonicznej byli zatem zobowiązani do zupełnego powstrzymania się od współżycia seksualnego w czasie jej trwania. Kościół galijski był zatem surowszy w swych przepisach wobec małżonków, niż Kościół rzymski, który w tym czasie stosował złagodzoną praktykę pokuty kanonicznej wobec małżonków i nie nakazywał, jak w Galii, ekskomunikować pokutników, którzy współżyli ze swymi żonami¹⁸.

---

¹³ Por. C. Vogel, *La „paenitentia in extremis” chez saint Césaire évêque d’Arles (503–542)*, „Studia Patristica” 5 (1962), s. 416–423.

¹⁴ C. Vogel, *Le pécheur et la pénitence. Aperçu sur l’évolution historique de la discipline pénitentielle de l’Eglise latine*, w: *Pastorale du péché*, Tournai 1961, s. 42.

¹⁵ Agatha (11 septembris 506), can. 15, *Acta synodalia ann. 506–553*, red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2014, s. 7–7* (ŻMT 73).

¹⁶ Aurelianus III (7 maii 538), can. 27, s. 237–237* (ŻMT 73).

¹⁷ Aurelianus III (7 maii 538), can. 27: „De poenitentium conversion (...) certe coniugatis nisi ex consensu partium et aetate iam plena eam dare non audeat”, s. 237–237* (ŻMT 73).

¹⁸ Por. C. Vogel, *Le péché et la pénitence...*, dz. cyt., s. 217. Zobacz także C. Vogel, *La discipline pénitentielle en Gaule des origines à la fin du VIIe siècle*, Paris 1952.

Kościół zalecał modlitwę za pokutujących, ale zasadniczy trzon ówczesnego nauczania eklezjalnego o modlitwie był wtedy wymierzony w wielu mnichów galijskich, którzy za Pelagiuszem, a przede wszystkim za Janem Kasjanem, przypisywali wolnej woli człowieka iskierkę (*scintillam*) własnej inicjatywy, niezależnej od łaski Bożej (pogląd ten z czasem nazwano semipelagianizmem). Synod w Orange (Arausio) w 529 roku, który odbywał się pod przewodnictwem Cezarego z Arles z udziałem 13 biskupów galijskich, opierając się na nauce o łasce św. Augustyna z Hippony, odrzucił tezy galijskich „semipelagian” i przypomniał, że modlitwa Kościoła za upadłych braci stanowiła również wyraz wiary w konieczność łaski do zbawienia¹⁹.

Nauczanie synodów galijskich z Adge (506) i z Orleanu (538) wskazuje na kolejny fakt, że pokuta publiczna, mimo że obowiązywała w ówczesnym Kościele, nie była w pełni stosowana. Z jednej strony postanowienia synodalne zobowiązały wiernych do surowości w zachowywaniu norm kanonicznych co do jednorazowej *paenitentia secunda*, a z drugiej strony paradoksalnie domagały się od wiernych świeckich wielokrotnego przystępowania do Eucharystii²⁰. Świadczyło to nie tylko o kryzysie dotychczasowego sposobu pokuty kanonicznej, ale i o możliwości odbywania kościelnej pokuty chrzcielnej w inny od dotychczasowego (tj. jednorazowego), sposób właśnie wielokrotny. W związku z takimi postanowieniami Kościoła, ludzie nie tylko bali się przystępować do pokuty w młodym wieku, ale nawet, mimo szczerych chęci, nie mogli tego uczynić. W ten sposób doszło w Kościele do głębokiego kryzysu praktyk pokuty kanonicznej. Od VI wieku grzesznicy albo w ogóle nie zgłaszali się do publicznej pokuty, albo odkładali ją na ostatnią godzinę życia. Doprowadziło

¹⁹ Arausio (3 Julii 529), II. *Definicja wiary*: „Hoc etiam secundum fidem catholicam credimus, quod post acceptam per baptismum gratiam omnis baptisati christo auxiliante et cooperante, quae ad salute animae pertinent, possint et debeant, si fideliter laborare uoluerint, adimplere” (tłum. pol.: „W to także zgodnie z wiarą katolicką wierzymy, że po otrzymaniu przez chrzest łaski wszyscy ochrzczeni z pomocą i przy współpracy Chrystusa mogą i powinni, gdyby chcieli wiernie pracować, wypełnić to, co odnosi się do zbawienia duszy”), s. 128–128* (ŻMT 73).

²⁰ Agatha (11 septembris 506), can. 18: „Świeccy (*Saeculares*), którzy w Boże Narodzenie, Wielkanoc, Pięćdziesiątnicę, nie przyjmowałyby komunii (*non communicaverint*), nie powinni być uważani za katolików”, s. 7–7* (ŻMT 73).

to do sytuacji, w której jedyną formą oficjalnej pokuty kościelnej była pokuta *in extremis*. Wydaje się słusznym twierdzenie, że pokuta publiczna była możliwa dopóty, dopóki chrześcijanie odznaczeni się głęboką wiarą i gotowością do podjęcia różnorodnych doświadczeń ze względu na wyznawaną wiarę²¹.

Sytuację tę dostrzegł Kolumban Młodszy, który ok. 590 roku opuścił Irlandię, osiadł w Bretanii, i przemierzał Frankonię w kierunku Burgundii. W Galii zaobserwował on prawie powszechne zaniechanie pokuty kanonicznej przez wiernych, w czym upatrywał powód upadku chrześcijaństwa (w myśl tezy, że wraz z zaniedbaniem pokuty kościelnej chrześcijaństwo straciło swą siłę)²². Stąd ewangelizowanie w jego przekonaniu było głoszeniem potrzeby pokuty. Kolumban Młodszy i inni mnisi celtyccy propagowali w VII wieku w Galii formę pokuty celtyckiej, powtarzalnej i prywatnej. Ta nowa praktyka pokuty kościelnej rozpowszechniała się szybko i zyskiwała wielu zwolenników w Kościele Galii²³. Jednym z pierwszych synodów Kościoła Galii, który zaaprobował praktykę pokuty wielokrotnej był synod w Châlon-sur-Saone (ok. 639/654), który w kanonie 8. uznał, że gdy chodzi o pokutę kościelną, to jest ona lekarstwem duszy i jest pożyteczna dla wiernych. Z tej przyczyny ogół biskupów tam zgromadzonych zgodził się, aby penitentom po następnym wyznaniu przez nich grzechów nadawano kolejną pokutę kościelną²⁴.

3. Nauka św. Cezarego z Arles o „drugiej pokucie”

Kiedy Cezary w 502 roku został biskupem Arles, zderzył się z problemem połowicznych chrześcijan zamieszkujących miasta, kolejnym

---

²¹ Por. M. Pastuszko, *Pojednanie penitenta z Bogiem i Kościołem...*, dz. cyt., s. 13.

²² I. Bobiensis, *Vitae Sanctorum Columbani, Vedastis, Iohannis*, 5: „Fides tantum manebat christiana, nam penitentiae medicamenta et mortificationis amor vix vel paucis in ea reperiebatur locis”, recognovit Bruno Krusch, Hannoverae et Lipsiae 1905, s. 161 (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum*, 37).

²³ Por. B. Poschmann, *Die abendländische Kirchenbuße im frühen Mittelalter*, Breslau 1930, s. 60–72.

²⁴ Por. M. Pastuszko, *Pojednanie penitenta z Bogiem i Kościołem...*, dz. cyt., s. 14; W. Zawadzki, *Berharda Poschmanna nauka o pokucie wczesnośredniowiecznej*, dz. cyt., s. 189.

wyzwaniem duszpasterskim była chrystianizacja wsi galijskiej²⁵. Chrzęścianie galijscy zamieszkujący miasta odznaczali się słabą świadomością religijną, ich sumienia były stępione dramatem niekończących się wojen oraz rozwijających się lokalnych herezji. Charakterystyczna była dla nich postawa lekceważenia kultu Boga, przy jednoczesnym powracaniu do pogańskich praktyk kulturowych i obrzędowości²⁶. Cezary najpierw wzywał wiernych do wierności Bogu w kulcie²⁷ oraz do niszczenia świątyń pogańskich oraz odstąpienia od kultu pogańskiego²⁸. Biskup Arles wskazywał następnie na istotę kultu chrześcijańskiego: gdy przychodzi się do kościoła, konieczne jest być czystym duchowo²⁹ i moralnie³⁰, by składać Bogu ofiarę dobrych uczynków (tzw. ołtarz ciała) oraz ofiarę świętych myśli (tzw. ołtarz serca)³¹. Z tak rozumianego kultu chrześcijańskiego winny się rodzić w wierzących praktyki jałmużny, jako ofiary dawanej na ręce ubogiego – samemu Chrystusowi³², osobistej modlitwy i dobrych uczynków³³. Jako bałwochwalców *sui generis* Cezary traktował tych wierzących, którzy nie modlili się w kościele, ale załatwiali swoje

²⁵ Por. D. Kasprzak, *Kościół IV i V wieku a połowiczne nawrócenia na chrześcijaństwo*, w: *Problemy duszpasterskie starożytnego Kościoła*, red. J. Pałucki i in., Lublin 2009, s. 161–185.

²⁶ O wyzwaniach duszpasterskich w Galii 1. poł. VI wieku por.: T. Kołosowski, *Przepowiadanie wiary w środowisku wiejskim w kazaniach św. Cezarego z Arles*, w: *Ewangelizacja w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski, J. Pałucki, Lublin 1994, s. 39–41; J. Pochwat, *Obraz społeczeństwa Galii pierwszej połowy VI wieku. Studium „Kazań do ludu” św. Cezarego z Arles*, w: *Księga jubileuszowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Franciszkowi Drączkowskiemu z okazji siedemdziesięciolecia urodzin, czterdziestopięciolecia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej*, red. M. Wysocki, Lublin 2011, s. 315–333.

²⁷ Szerzej na temat ortopraksji kultu chrześcijańskiego w nauczaniu Cezarego z Arles zobacz: T. Kołosowski, *Kult chrześcijański w nauczaniu i działalności biskupa Cezarego z Arles*, „Seminare” 15 (1999), s. 305–321; J. Pochwat, *Dzień Pański w nauczaniu św. Cezarego z Arles w świetle studium jego „Kazań do ludu”*, „Vox Patrum” 33/60 (2013), s. 245–262.

²⁸ Cezary z Arles, *Kazanie* 53, 1, w: Cezary z Arles, *Kazania do ludu* (1–80), tłum. S. Ryznar i J. Pochwat, Kraków 2011, s. 300–301 (ŻMT 57); Cezary z Arles, *Kazanie* 74, 1, s. 389 (ŻMT 57).

²⁹ Cezary z Arles, *Kazanie* 14, 1, s. 115–116; 44, 6, s. 261–262 (ŻMT 57).

³⁰ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 130, 3 (CCL 104, 828–830).

³¹ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 228, 2 (CCL 104, 902).

³² Cezary z Arles, *Kazanie* 26, 5, s. 170 (ŻMT 57).

³³ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 132, 1, s. 542 (CCL 103). Szerzej na temat praktyk jałmużny, postu, modlitwy i lektury Pisma Świętego w nauczaniu Cezarego z Arles zobacz: P. Wygralak, *Praktyki pokutne w nauczaniu św. Cezarego z Arles* (f 543), „Poznańskie Studia Teologiczne” 8 (1998), s. 99–107.

sprawy, wszczynali tam kłótnie i spory, pili aż do wymiotów, i pijani tańczyli jak szaleni, wszczynali sprośne rozmowy lub lubieżne piosenki, a następnie bez skrupołów kradli, cudzołożyli, kłamali, złorzeczyli i popełniali krzywoprzysięstwo³⁴. Dlatego wzywał ich do podjęcia pokuty: „Jeżeli nie będą czynili pokuty, zginą na wieki”³⁵. Najprawdopodobniej chodzi tu o podjęcie pokuty kanonicznej za powyższe odstępstwa od przymierza z Bogiem, gdyż brak pokuty ma skutkować „drugą śmiercią” i „karą w śmierci”³⁶.

Grzechy główne, które Cezary zwyczajowo określał mianem *peccata capitalia*, miały być odpokutowane zgodnie z obowiązującą wówczas instytucją pokuty kanonicznej. W praktyce Kościoła galijskiego w VI wieku niewielu wstępowało w *ordo paenitentium*, większość grzeszników odkładała decyzję o podjęciu pokuty kanonicznej na ostatnie chwile doczesnego życia (*paenitentia in extremis*). Nazywana także jako *paenitentia subitanea* lub *momentanea*³⁷. Cezary jako biskup nie mógł pokuty kanonicznej nikomu nakazać, a jako duszpasterz jedynie mógł grzeszników napominać (*correptio*)³⁸, a w wyjątkowych sytuacjach uciec się do ich ekskomunikowania³⁹.

Na określenie pokuty kanonicznej biskup Arles stosował następujące określenia: *paenitentiam petere*⁴⁰, *paenitentiam dare*⁴¹, *paenitentiam*

---

³⁴ Por. Cezary z Arles, *Kazanie* 16, 3, s. 124–125 (ŻMT 57).

³⁵ Cezary z Arles, *Kazanie* 16, 3, s. 125 (ŻMT 57).

³⁶ Cezary z Arles, *Kazanie* 16, 4: „Ci zaś, którzy dopuszczają się zła, niech się szybko poprawią, zanim ich dusze zejść z tego świata (*de hac luce discedant*). Gdyby umarli bez pokuty, nie przejdą do życia, lecz stoczą się w śmierć. Od tej zaś kary niech nas raczy wybawić łaskawy Pan, który z Ojcem i Duchem Świętym żyje i króluje na wieki wieków. Amen”, s. 125 (ŻMT 57).

³⁷ C. Vogel, *La „paenitentia in extremis”...*, dz. cyt., s. 416.

³⁸ Por. Cezary z Arles, *Sermo* 67, 1, Turnhout 1999nn, s. 285 (Corpus Christianorum. Series Latinorum [dalej: CCL], 103); s. 124–127 Paris 1949nn (Sources Chrétiennes [dalej: Sch], 330).

³⁹ Zob. W. Zawadzki, *Bernhard Poschmann...*, dz. cyt., s. 162–164.

⁴⁰ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 3–4: s. 264–265 (CCL 103); s. 60–69 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 62, s. 271–272 (CCL 103); s. 82–85 (Sch 330). Zob. A. Voog, *Le péché et la distinction des péchés dans l'oeuvre de Césaire d'Arles*, „Nouvelle Revue Théologique” 84 (1962) no. 10, s. 1067.

⁴¹ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 3–4, s. 264–266 (CCL 103); s. 60–69 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 62, s. 271–272 (CCL 103); s. 82–85 (Sch 330); Sancti Caesarii

*accipere*⁴² i *paenitentiam agere*⁴³. Wyznanie win było w czasach Cezarego zwyczajnym środkiem otrzymania przebaczenia⁴⁴ i istotnym elementem pokuty kanonicznej⁴⁵. Wyrażenia używane przez Cezarego: *confessionem dare* lub *donare*⁴⁶, *cofiteri*⁴⁷ należy rozumieć jako uznanie przed Bogiem swojej własnej grzeszności. Słowa mówiące o wyznaniu grzechów Bogu i kapłanowi (*cofiteri Deo et sacerdoti*), dotyczyły pokuty publicznej, a nie wyznania wiary⁴⁸. Cezary pouczał wiernych, że nie ma grzechu niedopuszczalnego, jeżeli czyni się pokutę⁴⁹. Środkami do uzyskania miłosierdzia Bożego były: okazanie oznak żalu⁵⁰, przebaczenie bliźniemu oraz oddanie się dobrym dziełom⁵¹. Tylko raz w tekstach Cezarego można napotkać wzmiankę o możliwości pokuty publicznej, która mogła być wypełniana „dyskretnie”, czyli w ukryciu, lecz z tej wiadomości nie można wyprowadzić wniosku, że był to zwyczaj czy norma w Kościele Galii 1. połowy VI wieku. Pozostałe teksty Cezarego, jak i dokumentacja synodalna z tamtego okresu potwierdzają, że byłby to jakiś jednostkowy przypadek⁵².

Druga pokuta, zdaniem Cezarego z Arles, winna być podjęta, kiedy wierzący rozezna w swym sumieniu grzech (*consideremus conscientias nostras*), gdy rozpozna, że grzechy główne (*peccata capitalia*) dominują w nim, wtedy ma się udać do Chrystusa trzymającego ster, czyli do portu

---

Arelatensis, *Sermo* 63, 1–3, s. 272–274 (CCL 103); s. 86–93 (Sch 330).

⁴² Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 1. 3–4, s. 263–266 (CCL 103); s. 56–59. 60–69 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 77, 1. 3, s. 224–227. 228–231 (Sch 330).

⁴³ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 56, 1, s. 248 (CCL 103); s. 10–13 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 2–4, s. 60–69 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 62, s. 271 (CCL 103); s. 82–85 (Sch 330).

⁴⁴ A. Voog, *Le péché et la distinction des péchés...*, dz. cyt., s. 1067.

⁴⁵ Szerzej na ten temat zob. W. Zawadzki, *Bernhard Poschmann...*, dz. cyt., s. 142–148.

⁴⁶ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 10, 3, s. 53 (CCL 103); s. 382 (Sch 175).

⁴⁷ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 65, 1, s. 279 (CCL 103); s. 108 (Sch 330).

⁴⁸ A. Voog, *Le péché et la distinction des péchés...*, dz. cyt., s. 1067.

⁴⁹ Cezary z Arles, *Sermo* 5, 5, s. 29 (CCL 103); s. 316 (Sch 175).

⁵⁰ Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 12, 6, s. 62–63 (CCL 103); s. 412–415 (Sch 175).

⁵¹ A. Voog, *Le péché et la distinction des péchés...*, dz. cyt., s. 1066.

⁵² Por. Cezary z Arles, *Kazanie* 67, 1: „Wprawdzie ten, kto otrzymuje pokutę publicznie, mógł ją czynić dyskretnie, lecz wierzę, że zważywszy na wielość swoich grzechów doszedł do wniosku, iż sam nie byłby w stanie przeciwstawić się tak wielkiemu złu. Dlatego zechciał prosić cały lud o pomoc”, s. 361 (ŻMT 57).

pokuty (*portum paenitentiae*)⁵³. Członkowie *ordo paenitentium* w Kościele Arles 1. poł. VI wieku mieli obowiązek prowadzić przez cały czas życie umartwione, pościć, rozdawać jałmużnę. Były to konieczne znaki zewnętrzne nawrócenia, mające sens zarówno ekspiacyjny, jak i leczniczy. Liturgia natomiast przewidywała dla tego stanu specjalne akty⁵⁴. Powszechny był zwyczaj, że w okresie Wielkiego Postu kapłani nakładali na nich ręce, natomiast w dni świąteczne grzesznicy mieli przyjmować postawę klęczącą⁵⁵. Do obowiązków pokutników wypełniających normy „drugiej pokuty” należało też przenoszenie zwłok do kościoła i grzebanie zmarłych. Poza tym wymagano od nich uczestniczenia w godzinach kanonicznych i wigiliach⁵⁶.

Galijskich pokutników obowiązywał zakaz noszenia broni, zakaz służby wojskowej na resztę życia, zakaz wykonywania niektórych zawodów, wszczynania procesów sądowych – zwłaszcza cywilnych, piastowania funkcji publicznych, musieli wyrzec się honorowych stanowisk. Nawet po odbyciu pokuty niemożliwe było otrzymanie święceń. Stałą zasadą był zakaz stosunków małżeńskich w okresie trwania pokuty, a zwykle również i po jej zakończeniu. Do jej ukończenia nie można było wstępować w związki małżeńskie. Od pokutników żądano czystości. Jeśli ktoś porzucił samowolnie stan pokutniczy, pozostawał aż do śmierci w ekskomunice. Tego rodzaju krok traktowano jako apostazję, samym zaś recydywistom przyznawano prawo do wiatyku⁵⁷.

Połowicznie nawróceni z pogaństwa chrześcijanie galijscy często nie rozumieli jednak instytucji pokuty kanonicznej i pozorowali działania pokutne⁵⁸. Tych ostatnich Cezary napominał, by wypełniali obowiązki wypływające z nadanej pokuty kościelnej i aby troszczyli się o poprawę i smucili wyznanymi grzechami, a nie nadal trwali w wyznanych

---

⁵³ Cezary z Arles, *Kazanie* 56, 2, s. 318 (ŻMT 57).

⁵⁴ Por. C. Vogel, *La discipline pénitentielle en Gaule...*, dz. cyt., s. 106–111.

⁵⁵ W. Zawadzki, *Bernhard Poschmann...*, dz. cyt., s. 164–165.

⁵⁶ Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 72, 1, s. 303 (CCL 103); s. 178–181 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 86, 5, s. 356 (CCL 103); s. 164–166 (Sch 447); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 196, 2, s. 792 (CCL 104); T. Kołosowski, *Przepowiadanie wiary...*, dz. cyt., s. 55.

⁵⁷ Ch. Munier, *La pastorale pénitentielle...*, dz. cyt., s. 239.

⁵⁸ T. Kołosowski, *Sakramenty w nauczaniu i praktyce duszpasterskiej...*, dz. cyt., s. 459.

grzechach⁵⁹. Stąd tłumaczył, że odbywający pokutę publiczną („*paenitentiam publice accipit*”)⁶⁰ nie powinni się wzbraniać przed przyjęciem włosienicy jako stroju pokutnego, gdyż miała ona odzwierciedlać stan duszy pokutującego, który czasowo był oddzielony od komunii z Chrystusem⁶¹. Wykluczenie z udziału w Eucharystii trwało dłużej lub krócej⁶², gdyż było uzależnione od ciężkości grzechu i stopnia nawracania się od niego podczas podjętej pokuty kościelnej⁶³.

Biskup, chociaż zachęcał do podejmowania pokuty kanonicznej⁶⁴, jednak miał świadomość, że tylko nieliczni byli w stanie sprostać wymaganiom pokuty kościelnej za grzechy główne. W praktyce bowiem ci, którzy dopuścili się *peccata capitalia* dopiero w ostatnich chwilach życia decydowali się na kościelną pokutę (*paenitentia in extremis*)⁶⁵. W istniejącej sytuacji Cezary z Arles zachęcał swych wiernych, aby nie tyle podejmowali pokutę publiczną, ile czynili pokutę w ciągu całego życia i w ten sposób przygotowywali się do owoconego podjęcia pokuty w obliczu śmierci⁶⁶. W ten sposób biskup Arles skupiał się na istocie pokuty, która zakładała i wymagała przede wszystkim nawrócenia serca i prawdziwego żalu, bez którego wszelkie akty zewnętrzne pokuty były bezskuteczne⁶⁷.

Prawdziwe nawrócenie, nawet bez zmiany ubrania na włosienicę było wystarczające⁶⁸. Gdyż szaty pokutne bez dobrych czynów nie są lekarstwem, ale powodem do oskarżenia za obłudę na sądzie

⁵⁹ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 67, 3, s. 287–288 (CCL 103); s. 132–135 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 68, 1, s. 288–289 (CCL 103); s. 136–139 (Sch 330).

⁶⁰ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 67, 1, s. 285 (CCL 103); s. 124–127 (Sch 330).

⁶¹ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 67, 1, s. 285 (CCL 103); s. 126–127 (Sch 330).

⁶² Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 73, 2–4, s. 307–308 (CCL 103); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 199, 7, s. 789 (CCL 104); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 227, 2, s. 846 (CCL 104); C. Vogel, *Le pécheur et la pénitence...*, dz. cyt., s. 47–49.

⁶³ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 67, 2, s. 287 (CCL 103); s. 130–133 (Sch 330).

⁶⁴ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 64, 1, s. 272–273 (CCL 103); s. 111 (Sch 243).

⁶⁵ Św. Cezary z Arles, oprac. i wybór tekstów A. Żurek, Kraków 2002, s. 165.

⁶⁶ Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 1–3, s. 263–265 (CCL 103); s. 56–65 (Sch 330).

⁶⁷ Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 12, 6, s. 62–63 (CCL 103); s. 412–415 (Sch 175); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 66, 1. 3, s. 282–284 (CCL 103); s. 118–119 (Sch 330).

⁶⁸ Cezary z Arles, *Sermo* 65, 2, s. 280 (CCL 103); s. 110–113 (Sch 330).

ostatecznym⁶⁹. Cezary wzywał wiernych, aby dobrze przygotowali się na dzień sądu poprzez codzienną, prywatną pokutę, nie czekając końca swego życia⁷⁰. W ten sposób, uniknie się po śmierci kary za popełnione grzechy i osiągnie się szczęście wieczne (*praemia aeterna*)⁷¹.

Z tekstów Cezarego z Arles wynika, że w 1. połowie VI wieku większość wierzących nie starała się o odprawienie pokuty kanonicznej w ciągu życia, jednak ta sama większość prosiła o nią na łożu śmierci⁷². W ostatnich chwilach życia niedogodności pokuty kanonicznej nie były już bowiem tak ciężarem⁷³. Biskup Arles starał się, by *paenitentia in extremis* weszła w skład jego programu duszpasterskiego⁷⁴. Przez zachęty kaznodziejskie biskup Arles próbował doprowadzić grzeszników do podjęcia wysiłku i myślenia kategoriami pojednania z Bogiem i Kościołem⁷⁵, dlatego odwoływał się do wyobraźni swoich słuchaczy, przywołując możliwość nagłej i niespodziewanej śmierci⁷⁶. By pokuta przyjęta w ostatniej chwili życia była skuteczna, powinna być poprzedzona dobrymi czynami i szczerym nawróceniem⁷⁷. Obok szczerego żalu za grzechy, Cezary wzywał wierzących, aby wierzyli w Boże miłosierdzie, uznawali swe winy, starali się za życia naprawiać wyrządzone krzywdy oraz by podejmowali uczynki pokutne⁷⁸.

---

⁶⁹ A. Voog, *Le péché et la distinction des péchés...*, dz. cyt., s. 1070. Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 61, 3 s. 268–269 (CCL 103); s. 111 (Sch 243).

⁷⁰ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 61, 1, s. 267 (CCL 103); s. 70–71 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 66, 3, s. 274 (CCL 103); s. 122–123 (Sch 330); Cezary z Arles, *Sermo* 63, 3, s. 273–274 (CCL 103); s. 90–91 (Sch 330).

⁷¹ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 66, 3, s. 284 (CCL 103); s. 122–123 (Sch 330).

⁷² Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 22, 5, s. 102 (CCL 103); s. 38–39 (Sch 243); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 4, s. 265 (CCL 103); s. 64–65 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 209, 1, s. 839 (CCL 104); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 170, 4, s. 689 (CCL 104).

⁷³ Por. Ch. Munier, *La pastorale pénitentielle...*, dz. cyt., s. 240.

⁷⁴ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 1, s. 263 (CCL 103); s. 56–57 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 4, s. 265–266 (CCL 103); s. 64–65 (Sch 330); por. C. Vogel, *La „paenitentia in extremis”...*, dz. cyt., s. 419.

⁷⁵ Por. Ch. Munier, *La pastorale pénitentielle...*, dz. cyt., s. 240; C. Vogel, *La discipline pénitentielle en Gaule...*, dz. cyt., s. 117–119.

⁷⁶ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 4, s. 266 (CCL 103); s. 64–67 (Sch 330).

⁷⁷ Ch. Munier, *La pastorale pénitentielle...*, dz. cyt., s. 241.

⁷⁸ Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 4, s. 265–266 (CCL 103); s. 64–69 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 65, 1–2, s. 278–280 (CCL 103); s. 106–113 (Sch 330); Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 144, 4, s. 595 (CCL 104).

Jeżeli grzesznik nie przyjmował takiej postawy, to należało lękać się, czy zyska Boże przebaczenie *in extremis*⁷⁹.

W opinii Cezarego wszystko zależało od dyspozycji proszącego o pokutę. Biskup rozróżniał trzy postawy grzesznika względem pokuty, które reprezentują również trzy różne sposoby przystępowania do pokuty *in extremis*⁸⁰. Pierwsza to postawa pokuty w czasie całego życia, kiedy wierzący unikał grzechów śmiertelnych i czynił dobro za swoje grzechy codzienne albo gdy popełnił grzech ciężki, żałował i czynił dobro, nie powracając do swego grzechu. Taki człowiek uzyska przebaczenie w chwili śmierci i wieczną nagrodę⁸¹. Druga to postawa pokuty, kiedy człowiek popełniał grzechy lekkie i ciężkie, bardziej z niewiedzy niż z zuchwałości, że je kiedyś odpokutuje. Taki człowiek, jeśli w chwili śmierci będzie szczerze prosił o pokutę, postanawiając poprawę i zadośćuczynienie, winien otrzymać odpuszczenie grzechów⁸². Trzecią postawą była pokuta wątpliwa, czyli zachowanie wierzącego, który po grzesznym życiu oczekiwał na ostatni moment, by prosić o pokutę i żywił przy tym nadzieję, że w ten sposób przyjęta pokuta da mu odpuszczenie wszystkich win. Jednak taki człowiek nigdy za życia nie zadośćuczynił za popełnione zło. Pokuta *in extremis* mogła być mu udzielona, ale nie można go było zapewnić co do jej skuteczności. Bo taki pokutnik nie będzie miał w swoim sumieniu tego, czego nie okazał czynami⁸³. Ostateczny osąd pokutników Cezary pozostawiał na szczęście Bożemu miłosierdziu⁸⁴.

Pokuta kanoniczna już za życia Cezarego wyraźnie wychodziła z użycia. Większość wiernych zadawała się pojednaniem kościelnym, które było im udzielane na łożu śmierci⁸⁵. Prawdopodobnie w VI wieku *pokuta*

⁷⁹ Por. Cezary z Arles, *Sermo* 60, 1, s. 263–264 (CCL 103); s. 56–59 (Sch 330).

⁸⁰ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 1, s. 263 (CCL 103); s. 58–59 (Sch 330).

⁸¹ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 1, s. 263–264 (CCL 103); s. 58–59 (Sch 330).

⁸² Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 2, s. 264 (CCL 103); s. 60–61 (Sch 330).

⁸³ Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 3, s. 264–265 (CCL 103); s. 60–63 (Sch 330).

⁸⁴ Por. Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermo* 60, 3, s. 265 (CCL 103); s. 60–65 (Sch 330); zob.

P. Wygralak, *Cezarego z Arles...*, dz. cyt., s. 118–119.

⁸⁵ Cezary z Arles, *Kazanie* 60, 4: „Skoro wszyscy ludzie chcą otrzymać pokutę na koniec ich życia, a zaledwie nieliczni, jak widzimy, zasługują na nią zgodnie z tym czego pragną, dlaczemu nie czynimy każdego dnia tej pokuty, abyśmy mając rzecz pewną, zostali uwolnieni od rzeczy niepewnych i wątpliwych?”, s. 337–338 (ŻMT 57).

in extremis stała się w Arles zwyczajem, związanym z wiatykiem⁸⁶. Cezary nie walczył z tą tendencją wśród swoich wiernych, ale duszpastersko starał się ocalić z instytucji pokutnej, która znajdowała się w kryzysie to, co było w niej najważniejsze⁸⁷. Wzywał zatem do tego, co było możliwym do wykonania dla ówczesnych wierzących – do codziennej, stałej pokuty za grzechy, do pokuty indywidualnej i prywatnej, która pozwoliłaby każdemu grzesznikowi na dobre przyjęcie pokuty kanonicznej u kresu życia. Doradzał tzw. drogę pewną: odrzucając to, co „niepewne i wątpliwe”, należy się koncentrować na ciągłej pokucie w czasie całego życia, bo przez nią są potępione grzechy ciężkie, a winy lekkie są nieustannie odkupywane. Cezary był przekonany, że tym, którzy łączą postawę ciągłej pokuty z praktyką dobrych uczynków „obiecana jest całkowita pewność Bożego miłosierdzia”⁸⁸. Wobec tego biskup Arles przekonywał, że choćbyśmy nawet nie otrzymali pokuty kanonicznej na koniec życia, to „odejdziemy bezpieczni z tego świata i będziemy mogli nie tylko wymknąć się karze, ale nawet przez dar Pana szczęśliwie osiągnąć życie wieczne”⁸⁹.

W myśl Syr 5, 8 i Iz 30, 15 (wg LXX) biskup Arles wzywał zatem chrześcijan do ciągłego nawracania się do Boga: przez zwrócenie swego umysłu do Niego, wsłuchanie się w Jego inspiracje, praktykowanie dobra, unikania zła, przez przebaczenie wrogom, udzielanie jałmużny biednym, poszczenie na miarę naszych sił, uczestniczenie często i z miłością w modlitwach i czuwaniach, w odwiedzinach chorych, przez troskę o więźniów, gościnność wobec podróżnych – na miarę naszych możliwości, życia w pokoju z innymi i doprowadzaniu do zgody tych, co są w niezgodzie⁹⁰.

---

⁸⁶ Tak sądzi tłumaczka i wydawca dzieł Cezarego w serii SC, prof. Marie-José Delage, s. 64, przyp. 1 (SC 330).

⁸⁷ Ch. Munier, *La pastorale pénitentielle...*, dz. cyt., s. 243.

⁸⁸ Cezary z Arles, *Kazanie* 60, 4, s. 337 (ŻMT 57).

⁸⁹ Cezary z Arles, *Kazanie* 60, 4, s. 338–339 (ŻMT 57).

⁹⁰ Por. Cezary z Arles, *Kazanie* 60, 4, s. 338 (ŻMT 57).

Zakończenie

Wydaje się, że wezwania Cezarego, biskupa Arles, dotyczące przystępowania wiernych do pokuty kanonicznej, cechowały się duszpasterskim wyczuciem wiernych oraz ich realnych możliwości. Systematyczne zaostrzanie norm pokuty publicznej, podejmowane przez kolejne synody galijskie i jej legalistyczne traktowanie doprowadziło do kryzysu tej praktyki w Kościele galijskim w 1. połowie VI wieku. Cezary przestrzegał w swym nauczaniu norm oficjalnej pokuty kanonicznej, mimo to zaakceptował zwyczaj zdecydowanej większości wiernych, którzy odkładali pokutę publiczną na ostatnie chwile życia. Wzywał ich natomiast do podjęcia wysiłku w wierze i do ciągłego nawracania się. Pokutowanie przez całe życie stało się w jego nauczaniu synonimem chrześcijańskiego nawracania się. W ten sposób wierni stale mogli się przygotowywać do owocnego podjęcia pokuty kanonicznej podejmowanej zwyczajowo pod koniec życia. Zachęty Cezarego pozostały jednak bezskuteczne, skoro Kolumban i jego bracia, kiedy pojawili się w Galii na początku VII wieku, nie spotkali się z praktyką pokuty kanonicznej w tamtejszym Kościele. Stąd nowy rodzaj pokuty kościelnej – pokuta powtarzalna i ukryta, propagowana przez mnichów iroszkockich natrafił na lepsze przyjęcie, nie tylko w Kościele Galii, ale także pozostałych kościołach lokalnych Zachodu. Pokuta powtarzalna i niejawną była podobnie surowa w obciążeniu pokutnym, w długim czasie pokutowania i z czasowym rozłączeniem wyznania grzechów od uzyskania abszolucji. Nie wiązała się jednak z tym, że proces pokutny wykluczał pokutnika ze wspólnoty kościelnej i degradował go do rangi chrześcijanina o mniejszych prawach. Od VIII wieku ten nowy rodzaj pokuty zaczęto nazywać spowiedzią.

Bibliografia

Acta synodalia ab anno 506 ad annum 553, red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2014 (ŻMT 73).

Césaire d'Arles, *Sermons au peuple*, introduction, traduction et notes par M.-J. Delage, t. 1, Paris 1971 (Sch 175).

Césaire d'Arles, *Sermons au peuple*, introduction, traduction et notes par M.-J. Delage, t. 2, Paris 1978 (Sch 243).

Césaire d'Arles, *Sermons au peuple*, introduction, traduction et notes par M.-J. De-
lage, t. 3, Paris 1986 (Sch 330).

Św. Cezary z Arles, oprac. i wybór tekstów A. Żurek.

Ionas Bobiensis, *Vitae Sanctorum Columbani, Vedastis, Iohannis*, recognovit Bruno
Krusch, Hannoverae et Lipsiae 1905 (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores
Rerum Germanicarum, 37).

Jungmann J.A., *Die lateinischen Bussriten in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Inns-
bruck 1932.

Karpp H., *La Penitenza. Fonti sull'origine della penitenza nella Chiesa antica*, Torino
1975.

Kasprzak D., *Kościół IV i V wieku a połowiczne nawrócenia na chrześcijaństwo*, w: *Pro-
blemy duszpasterskie starożytnego Kościoła*, red. J. Pałucki i in., Lublin 2009, s. 161–
185.

Kołosowski T., *Kult chrześcijański w nauczaniu i działalności biskupa Cezarego z Arles*,
„Seminare” 15 (1999), s. 305–321.

Kołosowski T., *Przepowiadanie wiary w środowisku wiejskim w kazaniach św. Cezarego
z Arles*, w: *Evangelizacja w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski, J. Pałucki, Lublin
1994, s. 39–41.

Kostecki B., *Wyznanie grzechów w praktyce pokuty Kościoła na Zachodzie*, „Ruch Biblij-
ny i Liturgiczny” 29 (1976) nr 2–3, s. 65–81.

Krzysteczko H., *Od publicznej praktyki pokutnej do spowiedzi prywatnej*, „Śląskie Stu-
dia Historyczno-Teologiczne” 29 (1996), s. 323–239.

Meyer H.B., *Neuordnung der kirchlichen Buße. Zum Ordo Paenitentiae 1974*, „Heiliger
Dienst” 28 (1974), s. 112–116.

Pastuszko M., *Pojednanie penitenta z Bogiem i Kościołem (kan. 960)*, „Prawo Kanonicz-
ne” 42 (1999) nr 1–2, s. 3–56.

Pietras H., *„Jeden chrzest na odpuszczenie grzechów” – próba zrozumienia świadectw
patrystycznych*, „Studia Antiquitatis Christianae” 17 (2004), s. 179–193.

Pochwat J., *Dzień Pański w nauczaniu św. Cezarego z Arles w świetle studium jego „Kazań
do ludu”*, „Vox Patrum” 33/60 (2013), s. 245–262.

Pochwat J., *Obraz społeczeństwa Galii pierwszej połowy VI wieku. Studium „Kazań
do ludu” św. Cezarego z Arles*, w: *Księga jubileuszowa ofiarowana Księdzu Profesorowi
Franciszкови Drączkowskiemu z okazji siedemdziesięciolecia urodzin, czterdziestopięciole-
cia święceń kapłańskich i trzydziestopięciolecia pracy naukowej*, red. M. Wysocki, Lublin
2011, s. 315–333.

Poschmann B., *Die abendländische Kirchenbuße im frühen Mittelalter*, Breslau 1930.

Poschmann B., *Paenitentia secunda. Die kirchliche Buße im ältesten Christentum bis
Cyprian und Origenes*, Bonn 1940.

Ramos-Regidor J., *Pojednanie w Kościele pierwotnym*, „Concilium” 1–10 (1971),
s. 17–26.

Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi iussu editum, Coloniae Agrippinae 1640.

Sancti Caesarii Arelatensis, *Sermones*, ed. G. Morin, Turnholt 1953 (Corpus Chris-
tianorum. Series Latina, 103–104).

Staniek E., *Pytania pod adresem „drugiej pokuty”*, „*Studia Antiquitatis Christianae*” 17 (2004), s. 194–213.

św. Cezary z Arles, *Kazania do ludu* (1–80), tłum. S. Ryznar (1–55), J. Pochwat (56–80), wstęp J. Pochwat, Kraków 2011 (ŻMT 57).

Vogel C., *La discipline pénitentielle en Gaule des origines à la fin du VIIe siècle*, Paris 1952.

Vogel C., *Le péché et la pénitence. Aperçu sur l'évolution historique de la discipline pénitentielle de l'Église latine*, w: *Pastorale du péché*, Tournai 1961, s. 147–235.

Wygralak P., *Postawa Cezarego z Arles wobec przemian religijnych i politycznych w Galii VI wieku*, „*Teologia Patrystyczna*” 8 (2011), s. 143–156.

Wygralak P., *Praktyki pokutne w nauczaniu św. Cezarego z Arles († 543)*, „*Poznańskie Studia Teologiczne*” 8 (1998), s. 99–107.

Zawadzki W., *Berharda Poschmanna nauka o pokucie wczesnośredniowiecznej*, „*Studia Elbląskie*” 47 (2010), s. 181–195.